

THE OMNIGRAMA : BETWEEN NACHLEBEN AND METAXA

Igor Ursenco, PhD Student, "Petru Maior" University of Tîrgu Mures

Abstract : The following paper aims on the mechanisms of general intertextual generation. Although The post-modernism is credited, by certain reasons, to be responsible for the emergence of Intertextual practice, the alleged evolutionary theories of Intertextuality follows almost loyally the alternating types of Theories of literature, thus corresponding to the dominant modalities of cultural thinking.

Keywords: Intertextuality, literary movements, Rhetoric, Postmodern Paradigm, Nachleben, Romanian authors

Studiul își propune abordarea diacronică, în limitele îngăduite de temă, a unor epifenomene complementare *intertextualității*, fiind legate de focalizarea suplimentară asupra mecanismelor de generare a acesteia.

Este și cazul post-modernismului, decelarea anumitor momente (răspunzătoare de emergența specifică a grilei intertextuale, deci) nu ar trebui să ne scape. Așa cum s-a observat¹, perspectiva – și nu neapărat apariția! – conceptului de post-modernism trebuie legată de criza modernistă, adică de „abandonarea modelului cultural antropocentric și individualist constituit în Renaștere, precum și a conceptului clasic de științificitate”².

Structura de adâncime a hermeneuticii premergătoare „secolului luminii” cunoștea o viziune de consensus a universului prin două metode specifice: *cognitio* (reflectarea asupra similitudinilor vizibile prin filtrarea calităților de suprafață ale lucrurilor sau fenomenelor) și *divinatio* (abordarea adâncită a raporturilor universale). Astfel, „înțelegerea” și „cunoașterea” erau două modalități complementare și coexistente într-un soi de armonie relativă în familie. Pe lângă aceste două noțiuni, nu mai puțin familiară era între păturile sociale sărace ale vremii și cea de agnosticism radical, înțeles ca *simulacrum mundi* (antagonismul divinității supreme cu îngerii căzuți).

¹ Cf: Harold Bloom, Paul de Man, Jacques Derrida, Geoffrey H. Hartman and Hillis J. Miller (ed.), *Deconstruction and Criticism*, London, Routledge, 1979; J.- Fr. Lyotard, *La condition postmoderne*, Paris; G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, Paris, 1983; I. Hassan, *Pluralism in Postmodern Perspective // Critical Inquiry*, 1986, vol.12; Kelley, Donald (ed.), *The History of Ideas: Canon and Variations*, Rochester, N.Y.: University of Rochester Press, 1990, Appleby, Joyce et al. (eds.), *Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective*, New York & London: Routledge, 1996, A. Dumitriu, Eseuri, București, 1986; A. Mușina, *Introducere în poezia modernă*, Brașov, 1995 etc.

² Petrescu I. Em., *Modernism / Postmodernism. O ipoteză // D. Adamec și I. Bot (Ed.). Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu.* - Cluj: Dacia, 1991, p. 160

În linii mari confirmăm accepția, aproape comună, dată modernismului, cu specificarea importantă: paradigma lui trebuie să prevaleze începând cu explozia „Renașterilor” culturale succesive diseminate pe teritoriul Europei (moment la care vom reveni pe parcursul lucrării).

Date fiind căile specifice de evoluție, nu vom situa nici *conceptul de științificitate* în directă legătură cu procesul artistic-literar. În cazul post-modernismului, de exemplu, considerăm că e vorba de o „pseudo-sincronizare” condiționată de mai mulți factori. Printre cei mai responsabili agenți responsabili anume doi poartă încărcătura „focosului” revoluționar:

- optica *teoriei relativității* (ce pune la îndoială cunoașterea intuitivă, rațional-empirică și neagă absolutismul „spațiu/timp” ori chiar proclamă existența, complementară, a unor modele spațiale eclectic etc.)
- dinamica *fizicii quantice* (reducând categoriile de „spațiu/timp” și „substanță/entitate” la conceptul de „proces/relație”), cea care a constatat, de exemplu, că *fotonul* (corpusul / undă) nu e altceva decât o formă de *lucru/mișcare*.

În acest mod, obiectele și fenomenele privite cu ochiul subiectului – școlit la tradiționala *gnoseologie contemplativă*, care acordă hegelian³ primatul văzului, ca localizare a spiritului, în detrimentul celorlalte simțuri: a gustului și mirosului, în special – nu vor mai apare, de acum înainte, ca având entitate proprie, ci drept o inter-conexiune de fapte și evenimente. Sugestiile vor fi preluate / asimilate (inclusiv) de științe care, prin însăși structura lor, păreau refractare unei asemenea interpretări. Astfel, în „Logica dinamică a contradictoriului”, gânditorul francez de origine română Stephane Lupasco va încerca o reconsiderare a logicii lui Aristotel, infirmând, printre altele, *principiul terțiului exclus* și va depăși rezolvarea – hegeliană, prin sinteză – a antagonismelor.

Însuși subiectul – trăitor într-un spațiu fără centru organizator, *ergo* centrifug (filosoful german Nietzsche va afirma, fără drept de apel, că „Dumnezeu a murit!”⁴) – își pune la îndoială propria existență. Din aceste sucuri tulburi și-au putut alimenta configurația noi direcții în știință. Cu titlu de exemplu teleologic – responsabile, explicit, de reflectarea lumii moderne scindate în oglinzile suprarealiste de speță dadaistă, cubistă, futuristă etc., dar și de repercusiunile implicite asupra întregii literaturi a sec. XX – îl putem cita pe cel al psihanalizei. Deja după părintele psihanalizei Sigmund Freud, științele sociale vor examina și, deci, reduce deformativ, individul la interacțiunea dintre instincte și morala societății, în ultimă instanță. De aici și până la afirmația lui Alexandru Mușina conform căreia „eu-l e o ficțiune a empiriștilor englezi” nu e decât un pas. Faptul poate fi urmărit și în cristalizarea, mai nouă, a definiții literaturii moderne. Pentru că „memoria culturală” s-a dovedit a fi pe cât de scurtă, pe atât de amnezică: de la „dispariția locutorie a poetului” (Mallarmé) modernist în spatele textului, trecând pe la textualistul solitar ce „scrie obiectiv” (în sensul cel mai pur al cuvântului) despre ... procesul scrierii (fiind unul dintre eroii acesteia) și până la nihilismul de-constructivist al „autorului” generat de „propriul” text.

³ Hegel G.W. F., *Frumosul artistic sau idealul / Estetica*, București: Editura Minerva, 1984, p.309

⁴ O frază, intertext și ea, generată de o referință via Jean Paul Richter, pe care Nerval, la rândul său, o inserează pe post de Motto în ciclul de sonete „Hristos pe Muntele Măslinilor”: „Dieu es mort, le siel est vide ... ? Pleurez, enfants, vous n'avez plus de père”!

Vom observa aici re-înnodarea viziunii artificiale asupra structurii universului înțeleasă ca *simulacrum*, în detrimentul cunoașterii de consensus enumerate deja, *cognitio* și *divinatio*.

Indiferent de soluțiile care vor fi puse pe viitor de către alți cercetători ai subiectului, reverberarea noțiunilor de mai sus trebuie pusă pe seama depășirii complexului cultural tributar expectativei* moderniste a literaturii. Deoarece ar fi să pornim de la o falsă premiză configurând aici *paradigma post-modernistă* versus cea *modernistă*, vom urmări problema „Ce este sau ce trebuie să fie postmodernismul?” și rezolvarea ei prin recuperarea subiectului⁵.

Cu unele excepții notabile, interpretările „post-moderniste”, inclusiv cele consacrate de bibliografia oficială, evită cu o insistență supărător de abilă, am putea spune, rezolvarea integrativ-individuală a crizei moderniste. Eseul justificator „Ce a fost modernismul?”⁶ vine să susțină cu îndreptățire afirmațiile: „În măsura în care mai suntem încă moderni așa zice că suntem Copiii Umanismului și ai Iluminismului. Până la un anumit punct a fost triumful intelectului acela de a identifica și izola forțele iraționalului. Pe de altă parte cauza triumfului a revigorat curentul subteran antiintelectual, pe care, atunci când ajunge la suprafață, prefer să-l numesc post-modern”.

În aceeași cheie Gerald Graff denunță post-modernismul literar drept „unul dintre miturile centrale ale contraculturii, menit să autorizeze o celebrare antiintelectuală a energiei vitale brute și un ethos al hedonismului iresponsabil”⁷. Ceea ce face Ihab Hassan, printr-un gest recuperator, este să accepte tolerant „arta pop și tăcerea, cultura de masă și deconstructivismul, Superman și Godot”⁸.

Pe continentul european, dezbaterile *modernism versus post-modernism* au cunoscut o evoluție mai reținută, și vom aminti aici disputele inițiate în Italia de Gianni Vattimo referitor la „sfârșitul modernității” și, circumscrise acesteia, a „metafizicii” sau a „gândirii tari” (universală, egocentrică, intolerantă) și apariția, în compensare, a „gândirii slabe”⁹ specifică post-modernismului.

Dacă am încerca o sintetizare a acestor viziuni, va trebui să le repartizăm în, cel puțin, două grupuri, confirmând o situație cu totul specială.

*Prin *expectație literară* înțelegem un sistem de legi, principii nescrise ale acestui complex cultural – propriu tuturor „epocilor”, „perioadelor”, „curentelor”, sistemelor literare – cu repercusiuni restrictive dar și prescriptive, având în vedere valoarea universală a complexului care ar da seama, chipurile, de rolurile, funcțiile, drepturile și obligațiile „autorului” sau „lectorului”

⁵ Ioana Em. Petrescu propune „drept criteriu de diferențiere a celor două modele culturale – modernismul și postmodernismul – de-structurarea, respectiv re-structurarea categoriei individualului”, la care subscriem fără rezerve. Cf. Petrescu I. Em., De la citat la greșă textuală // D. Adamec și I. Bot (ed.), Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu., Cluj Napoca: Editura Dacia, 1991, p.160

⁶ Harry Levin, What was the modernism, New York: Oxford University Press, 1966

⁷ Graff, Gerald, The Myth of the Postmodern Breakthrough / Literature Against Itself, Chicago: University of Chicago Press, 1979, pp. 31-62

⁸ Ihab Hassan, Sfârșirea lui Orfeu (Postfață) // Caiete critice, 1986, nr.1-2, p. 181

⁹ Vattimo, Gianni, Il pensiero debole, Milano, 1983, apud Matei Călinescu, Cinci fețe ale modernității, București: Editura Humanitas, 1995

Primo, când post-modernismul este acceptat ca perioadă de trecere dinspre exacerbarea crizelor moderniste spre ceea ce va indica însăși practica literară – admitere, de altfel, complementară înțelegerii noastre.

Și *secundo*: categoriei de post-modernism i se aplică un tratament în regim de curent (direcție, mișcare) literar – și trebuie să recunoaștem că putem vorbi despre acest lucru mai degrabă ca asumare teoretică, păstrând anumite rezerve, firește. Vom putea vorbi despre excepții fericite, de fiecare dată, când vom face referire la procesul de *real-izare* și, deci, restructurare a categoriei eu-lui. În opinia noastră, stratificarea intertextuală proferată de postmodernism doar textualizează lumea ca proces noumenal în detrimentul fenomenologiei moderniste, de unde și problema majoră dacă putem vorbi despre anamneză culturală ori libertate auctorială nelimitată în ceea ce o privește.

Indiferent de detaliile aferente, ambele accepții ne conduc spre o înțelegere restrictivă a fenomenului, pe care preferăm să-l numim **post-modernism** (scris prin cratimă, care e cordonul său ombilical asfixiant deși hrănitor!) sau **modernism târziu**. De acum încolo, post-modernismul își poate elabora configurația doar ca epifenomen, permițând *conceptului de intertextualitate* să-și croiască propria cale configuratoare și să-și reveleze propriile calități artistice, având în vedere că în literatura de specialitate deja au fost exprimate opinia că ar mai fi existat fenomene literare apropiate postmodernismului prin categoriile poeticului¹⁰.

În măsura în care propuneam despărțirea de *modernism* pentru *transmodernism* prin *post – modernism* (rămânând, ca să parafrazăm o expresie a lui Harry Levin, *copiii nimănui*) calea de a supraviețui acestei stări de indeterminare și de a o depăși, cât mai curând posibil, e de căutat încă în rezervele neexploatate ale *dimensiunii intertextuale*. Rațiunea pentru care devine cu puțină acest capitol trebuie că rezultă aadar tocmai din faptul că nu poate evita întrebri princip(i)ale, unele formulate deja. În primul rând cele în ordinea legitimării cadrului propriu-zis de acțiune a *intertextualității*, cât și a motivării lui axiologice.

Deși a venit ca o sinteză a complementarităților culturale din epocile istorice precedente, presupusul **dosar evolutiv al teoriilor intertextuale** urmează aproape fidel alternarea celor patru tipuri de teorii ale literaturii, corespunzând modalităților dominante ale gândirii pe care le urmărește M. H. Abrams¹¹ și anume:

- teoriile *mimetice* (centrate pe *Univers*)
- teoriile *pragmatice* (având în centru *Publicul*)
- teoriile *expresive* (axate pe *Autor*) și
- teoriile *obiective* (structurate în jurul *Operei*).

Până a ajunge în impasul actual previzibil – cu formele sale cele mai accesibile: revizitarea –, cercetările dedicate intertextualității au început să dreneze actualmente între discuțiile cu caracter *normativ* până a genera Poetici *descriptive* pe linia lui Boileau. Astfel, într-o monografie dedicată intertextualității, cercetătoarea din Federația Rusă Natalia

¹⁰ Затонский Д., Постмодернизм в историческом интерьере // Вопросы литературы, 1996, №3, с.205

¹¹ M. H. Abrams, *Orientation of Critical Theories/ The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford: Oxford University Press, 1971

Kuzmina¹² emite ipoteza că ultima ar constitui criteriul valorii estetice a textelor literare precedente¹³ (de exemplu, traducerile din „Iliada” și „Odiseea” lui Homer, Biblia etc.), având în vedere că ulterior anume aceste traduceri obțin calitatea de prototexte¹⁴ ce influențează decisiv alte texte din limba respectivă (metatexte¹⁵)”.

Deși valabile pentru o zonă culturală limitată geografic vorbind – dacă luăm în calcul faptul că moștenirea iudeo-greco-latină este perpetuată, preponderent, în Europa și cele două Americi – aserțiunile de mai sus readuc în discuție problema canonului. E suficient să invocăm aici o lozincă ce a făcut carieră internațională: „ar putea fi scrisă o istorie a criticii doar pe baza interpretărilor succesive a pasajelor dominante din „Poetica” lui Aristotel”¹⁶. Or, logica aristotelică operează numai cu binomul „fals”-„adevărat” și se bazează pe trei principii:

- (a) „identitate” (adică cum eu nu sunt același cu mine însumi?),
- (b) „necontradicție” (nu pot, simultan, să fiu și aici și în altă parte) și
- (c) „terț exclus” (ceva nu poate fi decât „adevărat” sau „fals” – o altă posibilitate este exclusă).

Mai mult, alăturarea celor trei elemente constitutive poate provoca o anumită rezervă pe deplin înțeleasă. În fond, cele două noțiuni — canonul și intertextualitatea — intră în relație semantică de oximoronie. Dar din anume această incompatibilitate poate decurge o provocarea intelectuală și miza majoră pentru concluzile acestei cercetări anunțate. Or, așa cum vom demonstra pe parcursul lucrării, tradiția și diferitele forme (explicite sau implicite) de raportare la aceasta vor atrage cu sine (rezultând în) tot atâtea repercusiuni ale efectelor culturale generate de o anumită dependență autoritară. Fără a intra într-o discuție extinsă, va trebui să demonstrăm că orice trimitere la termenul de „canon” are, și nu poate fi altfel, decât referire¹⁷ la o formă mai mult sau mai puțin evidentă de *putere*. Adică orice fel de autoritate implicită, inițial teologică (Divinitatea și preceptele ei sacre), profană (negativ divină), apoi ideologică, politică, etică, emică, inclusiv literară (culturală). Pentru că, așa cum avertiza Roland Barthes într-un „Aide-mémoire la vechea retorică”, retorica nu e decât numele oficial folosit pe parcursul deceniilor pentru „uzanța clasică a limbii literare”¹⁸.

De acum încolo, ceremonia autocrației și o anumită rigoare oficială indusă de *eroticism paternal* (în sens psihanalitic) va fi substituită de presupusa alternativă la *democrație* și

¹² Кузьмина Н.А., Интертекст и его роль в эволюции поэтического языка, Екатеринбург: Издательство Урал, Омск: Омский госуниверситет, 1999

¹³ Cu sensul de „fenomen major din cadrul unei culturi naționale, cunoscut majorității absolute a purtătorilor acesteia, și referințele relativ frecvente la care sunt ușor de înțeles sau decodate cu ușurință de către destinatari”. Cf., Кузьмина Н.А., Интертекст и его роль в эволюции поэтического языка, Екатеринбург: Издательство Урал, Омский госуниверситет, 1999, c. 219

¹⁴ Texte de bază, primare, suport pentru crearea de alte texte

¹⁵ Texte secundare /derivate

¹⁶ M. H. Abrams, *The Mirror and the Lamp. Romantic theory and the Critical Tradition*, Oxford: Oxford University Press, 1971, p. 11

¹⁷ De la latinescul „refero” – ecou, răsunet, imitație, eliberare, furnizare, restituire, inapoiere, feedback, reîntoarcere, revenire sau recul

¹⁸ Roland Barthes, *The semiotic challenge*, Berkeley•Los Angeles•London: University of California Press, 1994, p.11

ereticism (mental). Prin urmare nu mai putem vorbi despre intertextualitate (ca esență), ci despre *intertextualism heterotopic* ca funcționalitate retorică (intertextuală).

Astfel, atât îmbrățișările categorice cât și respingerile vehemente în câmpul intertextual pot da seamă pentru cest motiv de abordări eronate, inclusiv în viața culturală autohtonă. În cele ce urmează mă voi referi pe scurt la seria de interviuri plasate la rubrica „Ancheta lui Dinescu”, publicate periodic în revista gălățeană „Dunărea de Jos”. Ni se pare foarte interesant de urmărit cum răspunsurile (și anume: dacă „intertextualitatea e o formă culturală „elitist”-cleptocrată”¹⁹) variază în funcție de lecturile personale în aceeași măsură – sau dacă nu chiar predominant – de *conștiința apartenenței generaționiste* ale intervievaților de pe ambele maluri de Prut.

De exemplu, Victor Cilinică congenerul literar lui Mircea Cărtărescu, e dispus să surprindă în fundația intertextuală ce stă la baza poemului „Levantul” o elegantă „artă în a fura”²⁰, în timp ce criticul șaizecist Theodor Codreanu consideră să puncteze inexorabil chiar din start: „Diferența dintre Levantul lui Mircea Cărtărescu și Divina Comedie a lui Dante este cea de manieră și stil”²¹. Mai mult, teoreticianul literar stabilit la Huși reformulează din mers întrebarea structuratoare a anchetei generale (chiar dacă îi admite intertextualității „o formă culturală, elitistă de cleptomanie”), punctând polemic că, citez exact, „nu poți trăi la nesfârșit din parodie și plagiat eufemizat în intertextualitate”²².

Alt reprezentant al generației pre-optzeciste, Nicolae Bacalbașa, susține, la rândul-i, ideea complementară că „impostura a născut postmodernismul și intertextualitatea”²³, invocând, ca *intertextualis extremis*, tentativa neelucidată a prozatorului rus Mihail Șolohov de a pune mâna pe manuscrisele înaintașului său Boris Pilniak, torturat în răstimp de poliția politică sovietică. Participantă la anchetă, Doina Uricariu invocă în acest context deturnat un pasaj personal legat de un poet (nenumit) care i-ar fi „plagiat zeci din poemele”²⁴ sale.

În cazul altor intervievați se observă atenția pentru detaliul cultural. Simion Bogdănescu, de exemplu, leagă fenomenul de „tendențele agresive ale fenomenelor lucrative subculturale”²⁵, prevăzând trecerea „de la intertextualitate la transdisciplinaritate” ca „o simbioză între modernism și tradiționalism”²⁶. Această idee este foarte bine sintetizată de Ovidiu Ghidirmic: „Intertextualitatea nu este, în niciun caz „elitistă”, ci mai degrabă „democratică”. Astăzi ea a devenit „cleptocratică” numai pentru că este „la modă” și, deci, la îndemâna tuturor”²⁷.

¹⁹ Viorel Dinescu, *Dialoguri Socratice*, Galați, Editura Axis Libri, 2010

²⁰ *Ibidem*, p. 103

²¹ *Ibidem*, p. 109. Tot acolo este dezvoltată ideea sa că (Mircea) „Cărtărescu a scris o capodoperă „manieristă urmând canonul parodiei postmoderniste, dar dincolo de splendorile de artificer al cuvântului se ascunde nimicul. În schimb, la Dante, dincolo de cuvinte se află chiar poezia”.

²² *Ibidem*, p. 107

²³ *Idem*, p. 77

²⁴ Dinescu, Viorel. *Dialoguri Socratice*, Galați, Editura Axis Libri, 2010, p. 249

²⁵ *Idem*, p. 96

²⁶ *Ibidem*

²⁷ Dinescu, Viorel. *Dialoguri Socratice*, Galați, Editura Axis Libri, 2010, p. 140

Dintre basarabenii vizați de „dialogurile socratice” reținem răspunsurile criticului Mihai Cimpoi și a poetului șaizecist Nicolae Dabija. În timp ce primul admite că „am putea vorbi despre o *Poiană a lui Iocan* (eroul omonim din romanul „Moromeții” lui Marin Preda – n.n.) în cultură în care fiecare intră cu o părere a sa și cu o anumită ierarhie a valorilor și iese de acolo tot așa cum a intrat”²⁸, ultimul pretează o adevărată răfuială – *on site* și *off site* – cu adversarii săi optzeciști, practicanți intertextuali prin excelență. Atribuindu-le din oficiu intenții „revizioniste” așa-zișilor „post-moderniști” basarabeni, Dabija „constată cu tristețe că în ultimii 15-17 ani” aceștia „nu au scris texte, ci doar manifeste”²⁹, sfârșind într-o „generație îmbătrânită cu biberonul în gură” preocupată de „mimarea infinitului într-o cutie de chibrituri, decupaje accidentale, (...) ironia fără obiect, pasișarea postmodernismului românesc”³⁰. În subsidiar, intervenția sa pare să fie o reglare de conturi internă cu imputațiile care i se aduc, „mai cu cărțile altora pe masă”³¹, privind frecventarea deloc inocentă a înaintașilor estetici de peste Prut.

Urmând o linie similară chiar dacă dintr-un alt punct geologic, doi dintre colegii săi din dreapta Prutului rezonază pe măsură. Pentru Ion Manea, de exemplu, intertextualitatea este „un fel de mediu primitiv în care se dezvoltă, într-o entuziastă promiscuitate, mormolocii noului analfabetism – analfabetismul global”³². Și scriitorul Dumitru Ion Dincă transcede abordarea individuală a fenomenului, atribuindu-i fenomenului în discuție metehnele unui „sistem care-și apără nu valorile culturale, ci o serie de privilegii de nebănuț”³³, concluzie generalizată cu multă plasticitate ideatică de Emilian Marcu: „Papionul, în cultură, este nimerit numai pentru circari”³⁴. Este interesantă și paralela cu practica textualismului românesc, „o formă mascată a autorităților vremii, capii sistemului totalitar, prin care i-au manevrat pe scriitori, naivi în exuberanța lor, expediindu-i în lumea teoretizărilor, a ingineriilor textului, abătându-i de la marile probleme care zguduiau societatea românească a momentului. refugiul în textuare a generat mai multă ipocrizie infantilă decât demers responsabil”³⁵.

În încheierea dosarului de recepționare „Ancheta lui Dinescu” e de remarcat faptul că cele două scriitoare intervievate, Ileana Cudalb și Doina Uricariu, se numără printre puținii autori dispuși să ofere răspunsuri documentate asupra intertextualității în textele apostolice, prima neuitând să indice „cultura populară”³⁶, iar cea de-a doua – practicile judiciare moderne³⁷ pe lista codurilor premergătoare noțiunii științifice de intertextualitate.

²⁸ Idem, p. 15

²⁹ Idem, p. 25

³⁰ Ibidem

³¹ Pentru detalii a se vedea: Emilian Gaialicu Păun, *Poezia de după poezie (Ultimul deceniu)*, Chișinău, Editura Cartier, 1999, p. 60 Astfel, în opinia eseistului basarabean optzecist, „Balada” (lui Dabija) e argheziană atât ca vocabular, cât și ca sintaxă”, pe cât poemul „Omul-pasăre” e frate siamez cu stănescianul „Omul-fantă”

³² Viorel Dinescu, *Dialoguri Socratice*, Galați, Editura Axis Libri, 2010, p. 158-159

³³ Idem, p. 132

³⁴ Idem, p. 165

³⁵ Idem, p. 140

³⁶ Idem, p. 126

³⁷ Idem, p. 249

După noi, abordarea intertextuală contemporană face o breșă ireversibilă în epistema tradițională de structurare a istoriei literare (de exemplu, pune în lumină inutilă orbita mișcărilor artistice clasicizate: „clasicism”, „romantism”, „simbolism”, „expresionism” ori „avant-garda” cu toate manifestările ei eclecticice periodice) sau a perioadelor istorice culturale (fie că e vorba despre „renaștere”, „baroc”, „modernism” sau, mai nou, „postmodernism”) printr-o abordare prospectivă care să faciliteze „domesticarea” discursurilor externe și/sau „forenizarea” celui intern. Recunoaștem faptul că anume această imagine „heterotopică” (Michel Foucault) o aveam în vedere atunci când propuneam constituirea noțiunii de *metaxă*³⁸ ca alternativă viabilă la evoluția diacronică a culturii.

Iată mai jos schema generală a (post)poeticii, plasată la confluența disciplinelor umaniste (lingvistică, semiotică, teorie, critică și istorie literară, retorică, stilistică, literatură universală și comparată) și cea a studiului limbilor clasice indo-europene:

Reversibilitate (cronotop)	retroactiv	prospectiv	introspectiv
Tangibilitate (ideologie)	eutopie ³⁹	anomie ⁴⁰	heterotopie ^{e41}
Permeabilitate (domenii ale poeziei)	arhitext ⁴²	genotext ⁴³	intertext ⁴⁴

Așa cum observa semiologul Iury Lotman, „ceea ce în domeniul limbii și-a pierdut semantică autonomă prin textele literare este supus semantizării secunde și vice-versa”⁴⁵, explicație datorată probabil „capacității textului de a păstra amintirea contextelor care l-au precedat”⁴⁶. Faptul că „textul nu este doar generator de noi sensuri, dar și condensator de memorie culturală”⁴⁷ era intuit deja spre finele secolului al XIX-lea de către filozoful limbii

³⁸ Igor Ursenco, *Metaxa și post-literatura: o grilă* // Revista Asociației de literatură generală și comparată, București, 2015

³⁹ Eutopie (grec.) – utopie pozitivă, cu sensul de „perfect”, dar diferit de „fictiv”

⁴⁰ Anomie (grec.) – comportament asocial, ca rezultat al conflictelor între „cultura” și „structurile sociale”, manifestată prin criză ontologică și lipsa de eficiență a normelor sociale în calitatea lor de mijloc de reglementare normativă de conduită

⁴¹ Heterotopie (grec.) – realitate virtuală („alt loc”) cu funcție escapistă

⁴² Cu accent pe transtextualitatea lui Gerard Genett

⁴³ Se referă la generarea textuală preponderentă la nivelul gramaticii poetice (morfologie, fonetică și sintaxă)

⁴⁴ Pe linia „anxietății de a fi influențat” avansată de Harold Bloom

⁴⁵ Lotman Ю. М., *Внутри мыслящих миров (Человек - текст - семиосфера – история)*, Москва: Издательство Радуга, 1996, с. 222

⁴⁶ Lotman Ю. М., *Внутри мыслящих миров (Человек - текст - семиосфера – история)*, Москва: Радуга, 1996, с. 21

⁴⁷ Idem

Alexandr Potebnea, surprinzând cu multă claritate „imobilitatea relativă a imaginii raportată la volatilitatea conținutului”⁴⁸.

Prin urmare, conținutul unei opere finalizate nu se mai dezvoltă în mintea artistului, ci în cea a receptorului⁴⁹, fapt remarcat și la criticul român Titu Maiorescu: „Cuvintele auzite nu sunt material, ci numai organ de comunicare. (...) Materialul poetului nu se află în lumea dinafară; el se cuprinde numai în *conștiința* noastră și se compune din *imaginile reproduse ce ni le deșteaptă auzirea* cuvintelor poetice”⁵⁰ (s.n. – I.U.).

Se pare că această particularitate a inteligenței psihice umane i-a atras ulterior atenția și lui Mihail Bahtin, atunci când susținea spune orice enunț „este construit de la bun început luând în considerare totalitatea reacțiilor posibile”⁵¹ în adresa sa. Astfel că noțiunea de intertextualitate își va putea revendica oricând legitimitatea, în regimuri politice și registre artistice antagoniste. Rămâne notoriu exemplul singular al lui Mihail Bahtin care, fără să utilizeze termenul, îi trasează în schimb registrul de ansamblu. Iată doar câteva spicuiuri din lucrarea consacrată problemei textului⁵²:

„Evenimentul vieții unui text, adică esența lui, se dezvoltă la frontiera dintre două conștiințe [...]. În realitate și obiectul, și viziunea poetului, și mijloacele de exprimare se formează în procesul creației [...]. Cuvântul luat între ghilimele, adică perceput și utilizat ca străin, non-personal, și același cuvânt utilizat fără ghilimele”⁵³.

Faptul că cercetătorul extinde spectrul discuției înafara limbajului verbal nu numai că nu îi diminuează din valoare, ba chiar îi permite generalizări de natură logică cu bătaie lungă, așa cum o va demonstra dosarul receptării bahtiniene în toată lumea:

„Textul înțeles drept monadă specifică, conținând în interiorul său toate textele [...] Relațiile dialogice între texte și în cadrul textului. Caracterul lor deosebit (nelingvistic) [...] textul (spre deosebire de limbă înțeleasă ca un sistem de mijloace) nu poate fi tradus definitiv niciodată, dată fiind inexistența potențială a unui text al textelor unic”⁵⁴.

Sau iată o memorabilă *ars intetextualia*, valabilă atât prin elocvența expunerii, cât și prin forța ei de elocință: „opera constituie o verigă din circuitul vorbirii” sau „a învăța să vorbești (la fel ca și a scrie – I.U.), înseamnă să înveți a construi enunțuri (pentru că noi vorbim prin intermediul enunțurilor și nicidecum al propozițiilor și, desigur, al cuvintelor)”⁵⁵.

⁴⁸ Потевня А. А., Язык и народность / Эстетика и поэтика, Москва: 1976, с. 176

⁴⁹ Ibidem, с. 180-181

⁵⁰ Maiorescu Titu, O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867 / Critice, București: Editura pentru Literatură, 1967, p.11-12

⁵¹ Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / Эстетика словесного творчества, Москва: Искусство, 1986, с. 290-291

⁵² Întreaga exegeză, structurată pe teze-enunțuri, dispune de un potențial și sugestii teoretice nelimitate, care își așteaptă încă interpretii valoroși

⁵³ Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / Эстетика словесного творчества, Москва: Искусство, 1986, p. 300-301

⁵⁴ Idem, p. 299-300

⁵⁵ Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / Эстетика словесного творчества, Москва: Искусство, 1986, p.271

Teoria enunțurilor se va constitui într-o dimensiune polifonică a comunicării, care e incorporată textului uman general, așadar. Aceste consecințe se pot dovedi în multe privințe profitabile pentru studiul literaturii, și expunerea ce urmează poate confirma aserțiunea formulată.

Mai întâi de toate – precizare absolut necesară – ea scoate definitiv din circulație noțiunile de felul *lanț al vorbirii*, *subiect* (care ascultă, înțelege și vorbește) etc. Astfel, *vorbitorul* este totodată și cel care *răspunde*: „el nu e primul care vorbește, primul care a întrerupt tăcerea eternă a universului. Aceasta presupune nu numai sistemul limbii pe care o vorbește, dar și existența unor enunțuri anterioare – proprii ori străine – care intră în relație cu enunțul dat (se referă la ele, polemizează cu ele sau le presupune ca fiind cunoscute). Fiecare enunț e o verigă din rețeaua complexă a altor enunțuri”⁵⁶. Totodată, precizare importantă, „ultimile” enunțuri reținute de conștiință sunt inerente enunțurilor care le vor urma.

Nici obiectul (tema) de referință nu constituie o noutate: despre el s-a vorbit deja, „a fost examinat și apreciat în mod diferit, în baza lui s-au încrucișat săbiile, au coincis ori au distorsionat punctele de vedere”⁵⁷.

Așadar orice „enunț e rezonatorul ecourilor din cadrul altor enunțuri prin care e legat de comunitatea sferei vorbirii; procesul de însușire a vorbirii și a scrierii trebuie considerat – cu o anumită doză de aproximație – drept unul de „asimilare, mai mult sau mai puțin creatoare, a *cuvintelor străine* (și nu ale limbii). Altfel spus, „toate enunțurile (inclusiv operele de creație) conțin „cuvinte străine” asimilate, conștientizate și relevate în măsură diferită”⁵⁸, dar exact „cuvinte din alte enunțuri, existente deja, similare prin comunitatea temei, compoziției, stilului”. Numai în același context poate fi înțeleasă și afirmația sa conform căreia „orice voce creatoare plauzibilă, în realitate e doar a *doua* <...>. Scriitor trebuie considerat doar cine e în stare să modeleze limba dar înafara ei, adică cel care *vorbește indirect*”⁵⁹.

În sfârșit, mai există un alt moment hotărâtor care trebuie luat în considerație la analiza intertextualității, și anume atitudinea față de sine a creatorului propriu-zis⁶⁰. Or, „stenograma gândirii umaniste e întotdeauna o stenogramă a dialogului de tip special: complexitatea relației dintre *text* (ca subiect de studiu și reflecție) și încadrarea sa *contextuală* (a celui care întrebă, contestă, etc.) prin care se realizează gândirea cognitivă și evaluatoare a omului de știință. Aceasta este întâlnirea dintre două texte, finalizat și reactiv, prin urmare întâlnirea a doi subiecți, a doi autori. Textul nu este obiect, motiv pentru care o a doua conștiință, conștiința destinatarului, nicidecum nu poate fi eliminată sau neutralizată”⁶¹.

Așadar, în cazul în care admitem că intertextualitatea nu e o practică radioesteziacă asemenea îndeletnicirii vechilor căutători de surse de apă potabilă, ea ar trebui investită cu

⁵⁶ Idem, p.261

⁵⁷ Idem, p. 289

⁵⁸ Ibidem, p. 283-284

⁵⁹ Idem, p. 305

⁶⁰ Idem, p. 318

⁶¹ Бахтин, М. М., Эстетика словесного творчества, Москва: Издательство Искусство, 1979, с. 285

proprietățile unui mecanism, general și generalizat, care proiectează „ego”-ul poetic „printr-un sistem complex de relaționare prin opoziții, identificări și camuflări cu textele altor autori”⁶².

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

a) în română și engleză

Abrams, M. H., *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford: Oxford University Press, 1971

Appleby, Joyce et al. (eds.), *Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective*, New York & London: Routledge, 1996

Barthes, Roland, *The semiotic challenge*, Berkeley▪Los Angeles▪London: University of California Press, 1994

Deconstruction and Criticism, Bloom, Harold, Man de, Paul, Derrida, Jacques, Hartman, Geoffrey H, and Miller, Hillis J, (ed.), London, Routledge, 1979;

Dinescu, Viorel, *Dialoguri Socratice*, Galați, Editura Axis Libri, 2010

Hassan, Ihab, *Sfâșierea lui Orfeu (Postfață)* // *Caiete critice*, 1986, nr.1-2

Hassan, Ihab, *Pluralism in Postmodern Perspective* // *Critical Inquiry*, 1986, vol.12;

Gaialicu Păun, Emilian, *Poezia de după poezie (Ultimul deceniu)*, Chișinău, Editura Cartier, 1999

Graff, Gerald, *The Myth of the Postmodern Breakthrough / Literature Against Itself*, Chicago: University of Chicago Press, 1979

Hegel G.W. F., *Frumosul artistic sau idealul / Estetica*, București: Editura Minerva, 1984

Kelley, Donald (ed.), *The History of Ideas: Canon and Variations*, Rochester, N.Y.: University of Rochester Press, 1990,

Levin, Harry, *What was the modernism*, New York: Oxford University Press, 1966

Maiorescu, Titu, *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867 / Critice*, București: Editura pentru Literatură, 1967

Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu, D. Adamec și I. Both (ed.), Cluj Napoca: Editura Dacia, 1991

Vattimo, Gianni, *Il pensiero debole*, Milano,1983, apud Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, București: Editura Humanitas,1995

Ursenco, Igor, *Metaxa și post-literatura: o grilă* // *Revista Asociației de literatură generală și comparată*, București, 2015

⁶² Фатеева Н.А., *Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов*, Москва: Издательство Агар, 2000, с. 21

b) în limba rusă

Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / Эстетика словесного творчества, Москва: Искусство, 1986

Бахтин, М. М., Эстетика словесного творчества, Москва: Издательство Искусство, 1979

Затонский Д., Постмодернизм в историческом интерьере // Вопросы литературы, 1996, №3, с.205

Кузьмина Н.А., Интертекст и его роль в эволюции поэтического языка, Екатеринбург: Издательство Урал, Омск: Омский госуниверситет, 1999

Лотман Ю. М., Внутри мыслящих миров (Человек - текст - семиосфера – история), Москва: Издательство Радуга, 1996

Потебня А. А., Язык и народность / Эстетика и поэтика, Москва: Издательство «Правда», 1989

Фатеева Н.А., Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов, Москва: Издательство Агар, 2000

Ямпольский, М.Б, Память Тиресия, Москва: Издательство Искусство, 1993

ACKNOWLEDGEMENT. The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652